

Şa‘lebî’nin *Kitābu ‘arā’isi’l-mecālis fi kışaşı’l-enbiyā* sının Anadolu Sahasında Yapılmış Çevirileri

Emine Yılmaz-Nurettin Demir

1. Arap ve İran Edebiyatında *Kışaşı’l-Enbiyā* Türü

Kışaşı’l-Enbiyā/Kışaş-ı Enbiyā, Tevrat’taki peygamberlerin yaşamları, İsa’nın hikayesi, dini önderlerin mücadeleleri, Tanrı düşmanlarının cezalandırılması gibi konuları içeren eserlerin ortak adıdır. Peygamber(ler) hikayelerinin anlatıldığı *Kışaşı’l-Enbiyā* veya *Kışaş-ı Enbiyā* türü eserlerin ilk örnekleri önce Arap, daha sonra da Fars edebiyatında görülür. Bu eserlerde ayrıca evrenin, insanın ve diğer canlıların yaratılışları, ayın, güneşin, yıldızların hareketleri, kokuların, bitkilerin, tarımın, mesleklerin vb. ortaya çıkışları gibi dinsel veya din dışı pek çok konu dinsel kökene götürülerek düşle gerçeğin içiçe girmiş olduğu bir dille hikaye edilir. Bu konuda yazılmış en ünlü eserler, Şa‘lebî’nin *‘Arā’isi’l-mecālis*’i ile bunun başka bir versiyonu olan *Kısā’i’nin Kışaşı’l-Enbiyā* sıdır.

Bu edebiyatın kaynağı İslam öncesi Araplara kadar götürülebilir. Tevrat ve İncil’deki hikayeler, Medine’deki Yahudiler ve Hristiyan misyonerler aracılığıyla Araplar arasında yayılmış olmalıdır. Bu etki yalnız Bizans ve Sasani imparatorluklarına yakın bölgelerde değil, Kızıldeniz kıyılarında ve güney Arabistan’da da izlenebilir.

İslamiyetle birlikte bu hikayelere bütünüyle başka bir anlam yüklenmiştir. Hz. Muhammed’in yaşamından yansımalar, peygamber olarak kehanet yeteneği, kendi halkı tarafından reddedilişi ve kendi halkının yok olmasına neden olacak cezalara ilişkin öngörülleri de bu hikayelere eklenir. İslami bakış açısıyla, İslam öncesi peygamberlerin yaşamları, tanrıya ve onun elçilerine asi olanları kötü yazgılarına karşı uyan korkunç örneklerle doludur. Bu yüzden *Kışaşı’l-Enbiyā* evrensel tarihin bir parçası haline gelmiştir.

Kışaşı’l-Enbiyā’larda yer alan hikayeler, tarih yazıcılığından ayrıldıkları zaman, öğretici karakterleri daha baskın bir hale gelmiştir. Bunun ilk kez Şa‘lebî tarafından gerçekleştirildiği düşünülmektedir (Nagel 1986: 180). Üstelik Şa‘lebî anlatısı temel olarak tefsir edebiyatına dayalıdır. Bu hikayeler, günümüzde bile vaazlarda önemini hala korumaktadır. *Kışaşı’l-Enbiyā*’nın *Kısā’i* kaynaklı çeşitli versiyonları da bu tür bir edebiyatın diğer bir biçimini yansıtır. Bunlar, ünlü anlatıcılar tarafından biçimlendirilmiş hikaye anlatıcılığının yaratıcı ürünleridir. Aynı zamanda, ortalama bir müslümanın dini düşünce ve duygularını anlamak için de çok elverişli kaynaklardır.

Tarihsel kaynaklar, İslamiyetin ilk yıllarından itibaren *Kuşşāş*’ların (“*Kışşa* anlatıcı”) faaliyetleri hakkında bilgi verseler de popüler hikayeleri içeren en eski el yazmaları 13. yüzyıldan kalmaz (Nagel 1986: 180-181, ayrıca farklı sahalarda yazılmış *Kışaşı’l-Enbiyā* örnekleri için bk. *El*: “*Kışşa*”).

2. Bir *Kışaşı’l-Enbiyā* Yazarı Olarak Şa‘lebî

Arap edebiyatında *Ḳıṣaṣi'l-Enbiyā* yazan ve Türk edebiyatında çevirilerine en sık rastladığımız iki müelliften biri Ḳıṣā'î diğeri ise kısaca Şa'lebî olarak bilinen, hicri dördüncü yüzyılın sonlarında, beşinci yüzyılın başlarında yaşamış olan Ebū İshāk Aḥmed bin Muḥammed bin İbrāhim eş-Şa'lebî en-Niṣābūrî eş-Şafî'î'dir. Kaynaklar ölüm tarihini 1035 veya 1036 olarak vermektedirler (Nagel 1986, Brockelmann 1988). Niṣābūr'da doğduğu için Niṣābūrî olarak anılmaktadır. Ünlü bir akâid ve tefsir bilginidir. En önemli iki eseri *El-keṣfû'l-beyân 'an tefsîrû'l-ḳur'ân* ve *Kitābu 'arā'isi'l-mecālis fi ḳıṣaṣi'l-enbiyā* dır.

3. Şa'lebî'nin *Ḳıṣaṣi'l-Enbiyā* sı (*Kitābu 'arā'isi'l-mecālis fi ḳıṣaṣi'l-enbiyā*)

Kaynaklarda *Kitābu 'arā'isi'l-mecālis fi ḳıṣaṣi'l-enbiyā* adıyla da anılan bu eser Şa'lebî'nin *El-keṣfû'l-beyân 'an tefsîrû'l-ḳur'ân* adlı eserindeki peygamber hikayelerinin genişletilmesiyle meydana getirilmiştir. *El-keṣfû'l-beyân 'an tefsîrû'l-ḳur'ân* Şa'lebî'nin en önemli eseri sayılmakla birlikte, *Ḳıṣaṣi'l-Enbiyā* sı daha yaygındır ve bu nedenle çevirenler ve çoğaltanlar tarafından sürekli müdahaleye uğramıştır. Hatta Brockelmann, 1923 tarihli Paris yazmasının metninin Ḳıṣā'î'nin eseri ile karışmış olduğunu söyler. Brockelmann ayrıca, Şa'lebî'nin *Ḳıṣaṣi'l-Enbiyā* sının diğer *Ḳıṣaṣ*'larda görülen aşırı hayalcilikten uzak ve pek çok şiire yer vermiş olması nedeniyle önemli olduğunu da belirtir (1988: 125). Tümer ise, Şa'lebî'nin bu eserindeki hikayelerin, abartıdan uzak olmakla birlikte, dünyanın yaratılışı, Âdem peygamberin boyu, Yûsuf peygamber ve kardeşleriyle ilgili bilgilerin, Hârut ve Mârut hikayesindeki rivayetlerin sağlam kaynaklara dayanmadığını öne sürer. Tümer, ayrıca Şa'lebî'nin, K'ab ve Veheb bin Münebbih gibi İsrâiliyat rivayetiyle tanınmış kişilerden nakiller yapmış olmasını da eserinin inandırıcılığı açısından bir kusur olarak niteler (1991: 265).

Kitābu 'arā'isi'l-mecālis fi ḳıṣaṣi'l-enbiyā nın çok sayıda yazma ve basma nüshası bulunmaktadır. Bu çalışmayı hazırlarken, okuma ve anlamlandırma sorunu olan bölümleri karşılaştırma amacıyla kullanmış olduğumuz Arapça nüsha *Ḳıṣaṣ-ı enbiyā' el-müsemmā 'arā'isi'l-mecālis'* adlı Beyrut-Lübnan (2004) baskısıdır.

4. *Kitābu 'arā'isü'l-mecālis fi ḳıṣaṣu'l-enbiyā* nın Anadolu Sahasındaki Çevirileri

Arap ve Fars edebiyatı geleneği içinde oluşturulan *Ḳıṣaṣi'l-Enbiyā* ların, çeşitli dönemlerde farklı yazarlar tarafından Türkçeye tekrar tekrar çevirileri yapılmıştır. Sözlü ve yazılı gelenek yoluyla geniş halk kitlelerinin belleğinde yer eden, yüzyıllarca halkın anlatı ihtiyacını karşılayan, dünyayı boynuzlarında taşıyan öküz, ayın insanların işlediği günahlardan ötürü kızarması (ay tutulması) gibi bugün hala yaygın biçimde karşımıza çıkan halk inanışlarına kaynak olan bu hikayelerin Eski Anadolu Türkçesi döneminde de yapılmış çevirileri bulunmakla birlikte çoğunun çevireni ve çoğaltanı belli değildir. Şa'lebî'nin *Kitābu 'arā'isi'l-mecālis fi ḳıṣaṣi'l-enbiyā* sının farklı dönemlerde pek çok kez Türkçeye çevrilmiş ve çoğaltılmış olması da Anadolu sahasında çok tanınan, çok okunan bir eser olduğunu göstermektedir. Bu çalışma hazırlanırken mevcut nüshaların tümü araştırılmış ve belirlenebilmiş olan bütün nüshalara ulaşılarak sorunlu bölümleri açıklığa kavuşturmak

¹ Günay Tümer'in verdiği bilgiye göre eserin basma nüshaları *Ḳıṣaṣü'l-enbiyā' el-müsemmā 'arā'isü'l-mecālis*, yazma nüshaları ise *Nefā'isü'l-'arā'is ve yevāḳitü't-ticān fi ḳıṣaṣi'l-ḳur'ân* adını taşımaktadır (1991: 265).

amacıyla kullanılmıştır.² Bu arada, kimi kaynaklarda, nüshalarla ilgili bazı bilgilerin yanlış olduğu da belirlenmiş ve nüshalar tanıtılırken bu yanlışlar düzeltilmeye çalışılmıştır. Örneğin kaynaklarda *Kitābu ‘arā’isi’l-mecālis fī kıṣaṣi’l-enbiyā*’nın Muhammed Emīn bin Abdullah el-Ya‘kūbī tarafından Tatarcaya çevrildiği ve 1903’te Kazan’da basıldığı bilgisi yer almaktadır: “tatar. Üb. v. M. Amīn b. ‘Al. al-Ya‘qūbī, Kasan 1903” (Brockelmann 1937: 592), ayrıca bk. Brockelmann 1988: 125; Tümer 1978: 399, 1991: 266; Ökten 2000: XXXVII, Özer 2008: 11). Ancak özel kütüphanemizde bulunan *Ḳaṣaṣi’l-Enbiyā* adlı bu basma eser, iç kapak sayfasındaki bilgilere göre 1903’te Kazan’da basılmış ve Tatarcadır ancak müellifi Şa‘lebī değil Rabġuzī’dir. Zaten yaptığımız karşılaştırmada da diğer Rabġuzī nüshalarıyla (ör. Boeschoten vd. 1995) paralel olduğu belirlenmiştir.

İncelemiş olduğumuz toplam altı nüshanın en eski ikisi 14. yüzyıla, en yenisi ise 19. yüzyıla (1865) aittir ve basma nüshadır. *Nüşha* terimi burada pratik amaçla kullanılmış olsa da, özellikle farklı çevirmenlere ait olan nüshaların ayrı birer eser olarak değerlendirilmeleri daha doğru olacaktır. Çünkü yapmış olduğumuz karşılaştırmaya göre nüshalar çevirmene ve çeviri zamanına göre farklı derecelerde birbirine yaklaşmakta veya uzaklaşmaktadır. Kimi bölümler kopya denilecek ölçüde benzerken, kimi bölümler bazı nüshalarda hiç bulunmayabilmektedir. Nüshalar arasındaki en büyük fark söz varlığındadır ve ayrı bir çalışmanın konusudur.

Söz konusu altı nüsha, çevirmenlerine ve çevrildikleri/çoğaltıldıkları dönemlere göre şöyle sınıflandırılabilir:

4.1. Çevireni ve çoğaltanı bilinmeyen nüshalar:

İncelemiş olduğumuz yazmalar içinde en eski olan ikisi Bursa ve Türk Dil Kurumu (=Ankara) nüshalarıdır; bu nüshalar aynı zamanda Anadolu sahasındaki bütün *Ḳıṣaṣi’l-Enbiyā* çevirilerinin en eskileridir. Her iki yazmada da çeviren, çoğaltan ve çeviri tarihi bilgileri bulunmamakla birlikte Aydınolu Mehmet Bey (öl. 1334) adına çevrilmiş oldukları için çevirinin 14. yüzyılda yapılmış olduğu sonucuna varıyoruz.

4.1.1. Bursa Ulucami nüshası (=Bursa):

Ulucami kitaplığında 2474 numara ile kayıtlı bu çeviri eser harekeli nesihle yazılmıştır ve 876 sayfadır. Dil açısından, üzerinde çalıştığımız TDK nüshasına en yakın olan çeviridir. Bursa ve TDK nüshaları Arapça metinle karşılaştırıldıklarında TDK nüshasının eksiksiz bir çeviri olduğu, Bursa nüshasında ise eksik bölümler olduğu görülmüştür. Her iki çeviri, TDK nüshası sayfa 308’de bulunan *Meclisün fī zikri aşḫābu’r-ressi* bölümüne kadar paralel gitmekte, Bursa nüshasında bulunmayan bu bölümden itibaren (Bursa nüshasında s. 559’a denk geliyor) iki nüsha arasındaki kopukluk giderek artmaktadır. Asıl kopukluk TDK nüshası s. 396’ya denk gelen bölümden sonra başlamaktadır. Bursa nüshasının özellikle son bölümlerinde olaylar çok kısa özetler halinde verilmiştir.

Bursa nüshasının 1a-50b sayfaları arası N. Hacıeminoğlu tarafından bir gramer çalışmasına konu edilmiştir (1961, 1963, 1965). Ayrıca Fahir İz tarafından yazmanın 93b-

² *Kitābu ‘arā’isü’l-mecālis fī kıṣaṣi’l-enbiyā*’nın nüshalarıyla ilgili olarak ayrıca bk. Brockelmann 1937: 591-593, 1943: 429, 1988: 125; *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloqları* 1943: 343-351, Ateş 1958; Tümer 1978, 1980, 1991: 265-66; Cemiloğlu 1994: XIII-XXI; *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloġu* 1999: 124; Ökten 2000: XIII-L.

103a sayfaları arasının (Kābīl ve Hābīl Kıışası) yazıçevrimi yapılmıştır (1964). Bu nüsha üzerindeki en geniş çalışma ise Meriç Ökten'e aittir. Ökten 2000 yılında tamamlamış olduğu doktora tezinde yazmanın tamamının yazıçevrimini yapıp tam bir sözlüğünü hazırlamıştır.

Ökten, yazmanın ciltlenirken sayfalarının karışmış olduğunu belirtmiş ve kendi çalışmasında sayfaları olması gereken yerlere koyarak her iki numarayı da köşeli ayraç içinde vermiştir. Ökten ayrıca, metindeki iki boş yaprağı ve sondaki eksik yaprağı TDK nüshasından tamamladığını belirtmiştir (2000: LI). Ökten'in çalışmasındaki 900'lü rakamlar (916, 917, 918, 921, 950 ve 951) TDK nüshasına aittir. Ancak TDK nüshasında da sayfalar karışmış olduğu ve tarafımızdan düzeltildiği için, Ökten'in TDK nüshasına ait olarak gösterdiği sayfa numaraları bizim yayınímızda sırasıyla 921, 922, 923, 926, 953 ve 954'e denk gelmektedir.

Bursa nüshası Arapça aslında ve TDK nüshasında bulunmayan 14 satırlık kısa bir bölümle başlar; ancak TDK nüshasında bulunan ilk 7 satırı içermez. Sonuç olarak ortak metin Bursa nüshası 2/4 ve TDK nüshası 1/8'den *bu bāb ol hikmetleri beyān kıılır...* cümlesi ile başlar.

Ş. Tekin, Bursa nüshasının, tarihsiz olmakla birlikte, harflerin biçimi ve imlası nedeniyle çevirinin yapıldığı zamana yakın bir tarihte çoğaltıldığını belirtmektedir (1974: dipnot 11).

Bu yayının incelenmesi sonucu bizim üzerinde çalışığımız TDK nüshası ile Bursa nüshası arasında benzerlikler yanında önemli farklar olduğu da görülmüştür. Bu iki eski çevirinin dil açısından karşılaştırılması da yine ayrı çalışmanın konusudur.

4.1.2. Türk Dil Kurumu nüshası (=TDK):

Yayına hazırlamış olduğumuz 954 sayfalık yazma Türk Dil Kurumu kitaplığında Yazma A/145 numara ile kayıtlıdır. Kaynaklarda yazmanın 951 sayfa olduğu belirtilmişse de (*Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu* 1999: 124, Ökten 200: XLV, vb.) bu, numaralandırmanın yanlış yapılmış olmasından ötürüdür. Yayına hazırlamış olduğumuz bu nüshanın gerçek sayfa numarası belirlenmiştir. Yazıçevrimi sırasında yazma üzerinde yer alan eski sayfa numaraları parantez içinde belirtilmiştir.

TDK nüshası mevcut Şa'lebī çevirileri içinde Marmara'dan sonraki en hacimli metindir ve büyük olasılıkla en eskisidir. Harekeli nesihle, açık sarı renkli kağıt üzerine yazılmıştır. Bölüm başları, cetveller ve kimi zaman da ayetler kırmızıdır. Çeviriyi yapan ve çoğaltanla ilgili bir kayıt yoktur. Siyah pandizot kaplı bir cilt içerisindedir. 20x30 boyutlarında olan yazmanın metin alanı 15x20 cm.dir. Yazılar kırmızı renkli çift çerçeve içindedir. Her sayfada genellikle 15 satır varsa da 14 veya 16 satırlı sayfalara da rastlanmıştır. Ciltlenirken sayfaları karışmış olan yazmanın bu sorunu, yayıma hazırlanırken giderilmeye çalışılmıştır. TDK tarafından yayımlanmış olan *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*'nda 298 numarada bu nüshanın kayıt bilgileri verilmektedir (s. 124).

Yazma, yaratılış öncesinden başlar ve *Kıışası'l-Enbiyā*'ların çoğunda olduğu gibi Hz. Muhammed'de biter. 95 bāb ve 37 meclis içerir. Bölümlerden 13 tanesi *zikri...*, 7 tanesi *faşl...*, 7 tanesi *kıışa...*, 2 tanesi *el-kavlu...*, 2 tanesi *şifati...*, 1 tanesi *hadışü'l-kubbe*, 1 tanesi de *ve minha...* sözcükleriyle başlamaktadır.

Sayfa 854'te bir derkenar not bulunmaktadır: *bu kitāb akçaqayalı 'Ömer ağa hāzretleriniñ biñ iki yüz seksen senesi ramazān-ı şerif günü bu tārīh yazılmıştır.*

A. Cevat Emre *Ondördüncü Asır Betikleri* adlı eserinde bu nüshayı biraz tanıtmış ve yazmanın bazı bölümlerinden yazıçevrimli örnekler vermiştir. Ayrıca yazmanın 360 sayfalık bölümünün yazıçevrimi ve sözlüğü Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde hazırlanmış olan yedi tane yüksek lisans tezine konu olmuştur³.

Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan *Tarama Sözlüğü*'nün girişinde, yazmanın edebiyat öğretmeni Kemâl Edip Kürkçüoğlu tarafından tarandığı belirtilmektedir (cilt I: XLVI). Ancak metnimizde yer alan ve özellikle okunuşu ve/veya anlamlandırılması sorunlu olan **birçok** sözcük, **muhtemelen taranma sırasında göz ardı edildiklerinden**, *Tarama Sözlüğü*'nde bulunmamaktadır. Örneğin, sadece *-CI/-ICI* ekleriyle türetilmiş sözcükler açısından *Tarama Sözlüğü* ve TDK nüshasının karşılaştırıldığı ilginç bir çalışma N. Demir tarafından yapılmıştır (2005). Stachowski'nin *Tarama Sözlüğü* ile ilgili verilerine (1996) dayanan Demir, bu sözlükte 13.-14. yüzyıllara ait metinlerden taranmış *-CI/-ICI* ekli 92 sözcük bulunduğunu, buna karşılık *Kıssa'sı'l-Enbiyâ*'nın TDK nüshasında bu sayının 161 olduğunu belirlemiştir.

TDK nüshasıyla *Tarama Sözlüğü* arasında, söz varlığı açısından yaptığımız karşılaştırma ana çizgileriyle şu sonucu vermektedir:

4.1.2.1. TDK nüshasında bulunan kimi sözcükler zaten kaynaklarda çok az tanıklanabilen nadir sözcüklerdir ve *Tarama Sözlüğü*'nde de bulunmazlar. Örneğin:

çög- “yükselmek”

dügünük “baca; **kanal**”

dünlerək “geceye doğru, gece başlarken”

oyru “inişli yokuşlu sarp yer”

siñer su “sindirimi kolay su”

yıvuḵ “kırlarda, taşlı yerlerde yaşayan geyik, gazel” (*ıvuḵ* biçimi başka kaynaklarda bulunsa da sözbaşında *y-* ünsüzüyle yalnız TDK nüshasında belirlenmiştir)

yivil- “büyümek”

yivlimiş “erişkin, yetişkin”

yoğnal- “kalınlaşmak”

4.1.2.2. Kimi sözcükler *Tarama Sözlüğü*'nde de bulunmakla birlikte, TDK nüshasındaki anlamı *Tarama Sözlüğü*'nde ve başka kaynaklarda belirlenememiştir. Örneğin:

binü “binek hayvanı”, *Tarama Sözlüğü*: *binü* “biniş, binme” ve *binülü* “...e binmiş, bineği...olan” (yalnız *Behcetü'l-Hadâ'ik*'te aynı anlamla bulunuyor: Buluç 1964: 163 *binü* “at”).

şimşek doḵu- “şimşek çakmak”, *Tarama Sözlüğü*: “1. vurmak, birbirine geçirmek, 2. çakmak, kakmak”.

4.1.2.3. TDK nüshasındaki az sayıda kimi sözcük *Tarama Sözlüğü*'nde ve başka kaynaklarda belirlenememiştir. Örneğin:

yinçi “deve”

³ Özlem Ö. Kalay 1993, 1-51; B. Erdağı 1993, 54-109; A. Oyarkılıçgil 1994, 154-204; N. Bayraktar 1996, 203-260; F. Halıcı 1996, 321-369; B. Gül 1998, 400-450, S. Taştekin Özdede 2006: 291-340.

4.1.2.4. TDK nüshasındaki kimi sözcükler ses ve/veya biçim olarak *Tarama Sözlüğü*’ndeki verilerle tam örtüşmezler. Örneğin:

arur-, *arır-* “yormak”. *Tarama Sözlüğü*’nde *ar-* “yorulmak” ve *argur-* “yorulmak; yormak” biçimleri bulunan bu sözcük *-ur* ettirgen çatı eki ile yalnız TDK ve Bursa nüshalarında belirlenmiştir.

biter “bitki”. Sözcüğün en yakın anlamlısı *Derleme Sözlüğü*’nde *biter* “tohum” olarak bulunuyor. *Tarama Sözlüğü*’nde ve başka kaynaklarda ise *biten* “bitki” ve *biterli* “bitki biten yer” verileri varsa da *biter* “bitki” yoktur.

Tietze de *biter* “münbitlik” verisinin yalnızca *biterli* ve *bitersiz* tabirlerinde geçtiğini belirtmiştir (2002).

kez “çok, iyi”. Eski Türkçe *ked* sözcüğü söz sonunda *-z* sesiyle yalnız TDK nüshasında belirlenmiştir.

üyer- “üstün tutmak, seçmek, tercih etmek”, *Tarama Sözlüğü*’nde aynı anlam için *üyürtlemek*, *üvürtlemek*, *ügürtlemek* biçimleri bulunan bu sözcük ikinci hecede düz ünlü ve ettirgenlik eki almamış yapısıyla yalnız bizim metnimizde belirlenmiştir.

4.1.2.5. TDK nüshasında, anlamları bağlamdan sezilen ancak herhangi bir kaynaktan benzer biçimlerini belirleyemediğimiz için okunuş ve anlamlarından emin olamadığımız bir grup sözcük de *Tarama Sözlüğü*’nde de yer almamaktadır. Örneğin:

köklü sakallı hâkim ve bilüsi çok eridi (249/14)

soñ kalan kıoca *kurpı* ve za‘îfler İbrâhîm katından geçdiler (146/11)

tağlar tañrı ta‘âlâ Mûsâya tecellî kıılmağdan öñ katı ve *sarıncağ/serıncağ* idi (424/7)

bularuñ *setkünleri yillendi* ve Yûsufa kaçımaktan derileri ditrerdi (226/8)

ol yir üzere yazuk işlenmedük ola hiç ‘ayb ve *sinük* olmaya (17/3)

dirilüp duru geldi ve *sütügenlerinden* kıan aķardı (486/14)

Türk Dil Kurumu nüshasının, *Tarama Sözlüğü* dışında, yine Türk Dil Kurumu tarafından yürütülmekte olan *Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü* projesi çerçevesinde İsmet Cemiloğlu tarafından taranıp fişlenmiş olduğu da bilinmektedir.

Türk Dil Kurumu nüshasının bazı bölümleri Orhan Duru tarafından yapılmış popüler bir yayında sadeleştirilmiştir (1978). Açıkça söz edilmemiş olmakla birlikte, 14. yüzyılda Aydınoglu Mehmet Bey’in buyruğu ile çevrilmiş, yazarı belli olmayan bir eserden örnekler alındığı (1978: 7) ifadesi bizi bu kanıya götürmüştür. Duru bu yazmadan bazı bölümleri seçmiş, söz dizimini koruyarak söz varlığını güncelleştirme yoluna gitmiştir. Yazar, önsözde, en çok, bugün yeni sanılan *nitelik*, *degin*, *kez*, *yöre*, *nite*, *ķaygı*, *yoğun*, *nesne*, *onulmak*, *muştuluk*, *tanık*, *ķonuk*, *binit*, *ķutlu*, *ķaķınmak*⁴, *erk* gibi sözcüklerin varlığını şaşırtıcı bulduğunu belirtmiştir (1978: 8). Yazarı şaşırtan bu gibi örnekler bugünkü canlılıklarının yanı sıra Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığı içinde de kolayca tanıklanabilen örneklerdir. Oysa *ķıķaşı’l-Enbiyâ*’nın TDK ve Bursa nüshaları *Tarama Sözlüğü*’nde ve şu ana kadar yayımlanmış Eski Anadolu Türkçesi metin ve sözlüklerinde yer almayan, çok az rastlanan veya bu yazmalardaki ses ve/veya biçim özellikleri ile ilk kez karşılaştığımız sözcükleriyle

⁴ Orhan Duru’nun verdiği örnekler içinde yalnız bu sözcük yazmada belirlenememiştir.

Türkçenin söz varlığına katkıda bulunabilecek en önemli eserler arasında yer alırlar. Söz konusu yazmalar ayrıca 954 (TDK) ve 876 (Bursa) sayfalık hacimleri, tahkiyeli metinler olmaları neredeyse Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığının büyük bir bölümünü içerecek durumdadırlar.

TDK nüshası üzerindeki en yeni yayın Şerife Özer'in, *Turcologica* dizisinin 73. kitabı olan *Die nominale Wortbildung im Altosmanischen* (2008) adlı çalışmasıdır. Kitabın önsözünden edindiğimiz bilgiye göre, bu yayın, yazarın 2007'de Hamburg Üniversitesi'nde tamamlamış olduğu doktora tezine dayanmaktadır. Kitapta *Kitābu 'arā'isi'l-mecālīs fi kıssa'i'l-enbiyā*'nın TDK nüshasında addan ve eylemden ad yapımını incelenmektedir. Sözlüğü ve dizini bulunmayan bu incelemenin, yazmadaki türemiş tüm adları içerip içermediği belli değildir. Ancak ilginç yapılı, nadir ve/veya okuma, anlamlandırma sorunu olan pek çok sözcüğün bu incelemede yer alması tüm ad biçimlerinin değerlendirilmeye alınmadığını düşündürmektedir: *balacık, dünlerek, düğünük, ağacınlu, iginlü, oturgan, ölgen, oyru, setkün/sütügen* (?) vb.

İnceleme yazıçevrimli metni içermemekle birlikte, Özer'in sözcükleri örneklendirmek üzere vermiş olduğu cümlelerde pek çok okuma yanlış da belirlenmiştir. Tamamı burada gösterilemeyecek kadar çok olan bu yanlışlardan bir bölümü şöyledir (Özer'in verdiği sayfa numaraları yazma üzerinde bulunan yanlış numaralardır):

Özer: *çok carıcuğ pıl üzere binüp geldi* (2008: 19, 682/14)

Doğrusu: *çok çeri çok pıl üzere binüp geldi* (683/14-15)

Özer: *peygāmbarlar kıssaı içinde sefinecilere doğru yol ve öğüt var durur* (2008: 35, 4/8)

Doğrusu: *peygāmbarlar kıssaı içinde sakıncılara doğru yol ve öğüt var-durur* (4/8)

Özer: *beni İsrā'ıl konluların kığırdı* (2008: 47, 561/9-10)

Doğrusu: *beni İsrā'ılün kuvvatluların kığırdı* (562/9-10)

Özer: *ezgisüz buñisuz seni dilegüñe érüre* (2008: 53, 483/9)

Doğrusu: *azıksuz binüsüz seni dilegüñe irüre* (484/9)

Özer: *ne kelecı idi şorsuz* (2008: 54, 539/6-7)

Doğrusu: *ne kelecı idişürsüz* (540/6-7)

Özer: *sürüñmişlik ve yaluñuzlğıla* (2008: 61, 498/5-6)

Doğrusu: *sürükmişlik ve yaluñuzlğıla* (499/5-6)

Özer: *ol ket vërdüğü bulara arturmazıdı* (2008: 69, 205/13)

Doğrusu: *öğüt virdügi bulara arturmazıdı* (206/13)

Özer: *sudan yuğka* (2008: 70, 634/1)

Doğrusu: *sudan yufka* (635/1)

Özer: *oğlanlarınıñ birincisine tazlık andan kaldı* (2008: 71, 41/3)

Doğrusu: *oğlanlarının bir nicesine tazlık andan kaldı* (61/3)

Özer: *ben doğıyıcıvan* (2008: 79, 46/9)

Doğrusu: *biz doğıyıcıvan* (66/9)

Özer: *ol görklü işi sorıcıdur* (2008: 82, 150/13)

Doğrusu: *ol görklü işi süricidür* (150/13)

Özer: *ben isrā' ilün durmağlığı ve oñmamağlığı* (2008: 87, 548/12)

Doğrusu: *beni İsrā' ilün durmağlığı ve oñmağlığı* (549/12)

Özer: *'avratlar yaşadukça zışt ve çizgin olur* (2008: 93, 110/13)

Doğrusu: *'avratlar yaşadukça zışt ve çirkin olur* (50/13)

Özer: *yarında siñüşegine girdi* (2008: 98, 680/9)

Doğrusu: *yarındası köşkine girdi* (681/9)

Özer: *bir kum depecügi gördi kim kızıl keseklüsüdür* (2008: 116, 125/2)

Doğrusu: *bir kum depecügi gördiñ mi kızıl keseklü sidür erek ağacınlu* (125/2)

4.2. Ebu'l-Fazl Mūsā bin Hācī Hüseyn el-İznîkî tarafından yapılmış çeviri: *Kaşasu'l-enbiyā tercümesi*:

XV. yüzyılda yaşamış Osmanlı bilginlerinden olan İznîkî'nin eserleri yanında Arapça ve Farsçadan yapılmış çok sayıda çeviri de bulunmaktadır. Bu çevirilerden biri de Şa'lebî'nin *Kitābu 'arā'isi'l-mecālis fi kışaşi'l-enbiyā*'sıdır. İki cilt olarak düzenlenmiş olan bu çevirinin ikinci cildi kayıptır; ilk cildinin ise Süleymaniye'de iki yazma nüshası bulunmaktadır. Biri A. Ateş'te *Yozgat Maarif Nüshası* olarak geçer (1958: 93-4) ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde 431 numara ile kayıtlıdır. Diğeri de yine Süleymaniye'de Şazeli 126 olarak kayıtlıdır (ayrıca bk. Ökten 2000: XXXIII, Bayraktar 2008: 3-5).

Şazeli nüshası 732 sayfa olup harekeli nestalikle yazılmıştır ve her sayfada 15 satır bulunur. İstinsah tarihi son sayfada 851 (M. 1447) olarak verilmiştir.

Yozgat nüshası ise 592 sayfadır; nestalikle yazılmıştır ve her sayfada 17 satır bulunur. Şazeli nüshasına göre on sekiz varak eksiktir. İlk varakta eserin adı, müellifi ve çevirmeni belirtilmiştir. İstinsah tarihi 833'tür (M. 1429).

İnsanın yaratılışı öncesinden başlayarak Mūsā öyküsüyle biten her iki nüshayı Nesrin Bayraktar Şazeli nüshası esas olmak üzere karşılaştırmalı olarak yayımlamıştır.

4.3. Muḥammed bin Yūsuf bin Mustafa el-Çerkezî eş-Şaydavî çevirileri:

Kaynaklarda adına genellikle el-Çerkezî veya Çerkes kısa biçimiyle rastladığımız çevirmenin, Şa'lebî'nin eserini *Kışaşi'l-Enbiyā* adıyla Türkçeye çevirmiş olduğunu, Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinden öğreniyoruz (III: 148).

Çerkezi'ye ait çevirinin, çalışmamızda Manisa, Bağdadlı ve Marmara olarak adlandırdığımız üç nüshası bilinmektedir. Manisa'nın ikinci ve Bağdadlı'nın birinci cildinin eksik olmasına karşın, Marmara nüshası eksiksiz ve en ayrıntılı nüshadır.

4.3.1. Manisa nüshası (=Manisa):

Manisa İl Halk Kitaplığı'nda 1370 numara ile kayıtlı bu nüsha, sülüs yazısıyla ve 270 varaktır. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Ökten'in, yazmanın son bölümünün eksik olduğuna dair ifadesi doğru değildir (2000: XXXIV). Yazma zaten iki cilt olarak düzenlenmiştir ve Manisa nüshası sadece birinci cildi içermektedir.

Yazmanın 4a/8-4b/4 satırları arasındaki bölümde, müellifin Ebū İshāk Ahmed eş-Şa'lebī ve çeviriyi yapanın Muhammed ibni Çerkez eş-Şaydavī olduğu, çevirinin Şayda ve Şıfıd Beylerbeyi İshāk Paşa'nın kethüdası 'Osmān Ağa adına 1081 (1671) yılında yapılmış olduğu belirtilir. Son sayfada da çoğaltanın Muhammed bin Süleymān el-Karāhişārī olduğu ve çoğaltma işleminin 27 Şaban 1127'de (28 Ağustos 1715) tamamlandığı bilgisi yer alır.

Yalnızca birinci cildi içeren Manisa nüshası yaratılış öncesinden başlar ve Mūsā peygamberin ölümünün anlatıldığı bölümle biter. Bu nüshanın son sayfası TDK nüshasının 505. sayfasına denk gelmektedir.

4.3.2. Bağdadlı Vehbī nüshası (=Bağdadlı):

Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdadlı Vehbī 1117 olarak kayıtlı bu nüsha 236 varaktır. Manisa nüshası gibi her sayfada 17 satır bulunur. Manisa nüshasının ikinci cildi, Bağdadlı Vehbī nüshasının ise baş tarafı eksiktir. İki ayrı cilt olarak düzenlenip düzenlenmediği anlaşılamamaktadır. Ancak Mūsā peygamberin ölümünden sonra peygamber olan Yūşa'nın Şām melikleriyle yapmış olduğu savaşı anlatan bölümle başladığı için Manisa nüshasının bitiş bölümüne çok yakın olduğu açıktır. Yukarıda, Manisa nüshasının son sayfasının TDK nüshasında 505. sayfaya denk geldiği belirtilmişti. Bağdadlı Vehbī nüshasının ilk sayfası da TDK nüshasının 517. sayfasına denk gelmektedir. Yani Bağdadlı Vehbī nüshası da büyük olasılıkla iki ciltlik bir yazmanın ikinci cildir ancak ikinci cildin baş tarafında 8-10 sayfalık bir eksiklik vardır.

Yazmanın son sayfasında (236b/4 ve devamı) yer alan bilgilere göre Arapça metin 741'de (1340-41) Yūsuf el-Kerekī tarafından çoğaltılmıştır. *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları*'nda ise Yūsuf el-Kerekī yazmanın müellifi olarak verilmektedir (s. 343). İ. Cemiloğlu da yazmanın müellifinin Şa'lebī değil Yūsuf el-Kerekī olduğunu belirtir ve kanıt olarak da yazmanın 239b⁵ sayfasında bulunan "... Arabī nüshası ki yidi yüz kırk bir tārīhinde Muhammed ibni Yūsuf el-Kerekī kalemiyle meştūr olup hāliyā işbu tercemeyi kılan hākīrūn ismi dahı Muhammed ibn Yūsuf el-Çerkesīdür" ifadesini gösterir (1994: XVII). M. Ökten, Yūsuf el-Kerekī'nin müellif değil müstensih olduğunu, kendinden önceki araştırmacıların yukarıdaki bilgiyi yanlış yorumladıklarını ve bu nedenle *Kıssaşu'l-Enbiyā* müellifleri arasında Yūsuf el-Kerekī'yi göremediklerini belirttiklerini ifade eder (2000: XXXVI).

⁵ İ. Cemiloğlu'nun 239b olarak verdiği sayfa yazmada 236b, yani son sayfadır. Üzerinde Arap rakamlarıyla 239 yazmaktadır. Üzeri çizilerek 236 biçiminde düzeltilmiştir.

Yine son sayfada yer alan bilgilere göre Türkçe çevirisi Muhammed ibni Yūsuf el-Çerkezî tarafından 24 Ramazan 1082 Çarşamba günü tamamlanmıştır. Ökten, bu tarihin çarşamba değil, pazar gününe denk gelmesinden ve Manisa nüshasında verilen 1081 tarihinden hareketle gerçek çeviri tarihinin 24 Ramazan 1081 (4 Şubat 1671) olması gerektiği sonucuna varmıştır (2000: 35).

Sayfa 236b’de, Bağdadlı Vehbî nüshasının bu çeviriden Muhammed bin Muhammed bin Hasan ed-Dımişkî eş-Şeb‘ânî tarafından 1715’te çoğaltıldığı bilgisi de yer almaktadır.

4.3.3. Marmara Üniversitesi nüshası (=Marmara)⁶:

Tüm nüshalar içinde tek basma olandır. Brockelmann bu nüsha hakkında yalnız, M. b. Çerkiz tarafından İstanbul’da 1282 (1865) tarihinde Türkçeye çevrilmiş olduğu bilgisini vermektedir (1937: 592)⁷. Ökten biraz daha ayrıntılı biçimde tanıtmışsa da (2000: XXXVI) ne Brockelmann’da ne de Ökten’de eserin bulunduğu yer ile ilgili bilgi vardır. Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi kütüphanesinde bulduğumuz bu basma nüsha numarasız 5 sayfadan sonra 523 sayfadır. İlk numarasız sayfada ilaç tarifi, sonraki 4 sayfada fihrist yer alır. Her sayfada 27 satır bulunduğu için aynı zamanda nüshaların en hacimli ve en ayrıntılı olanıdır. Arapça aslıyla karşılaştırıldığında eksiksiz, TDK nüshasıyla karşılaştırıldığında daha ayrıntılıdır. Yine de TDK nüshasında bulunan, okunuşları sorunlu kimi bölümler Marmara nüshasında yer almaz.

Bu nüshanın numaralı ilk ve son sayfalarından edindiğimiz bilgiye göre müellif Ebū İshāk Ahmed eş-Şa‘lebî, çeviren Muhammed ibni Çerkez, baskı için çoğaltan Seyyid Muhammed Hilmi’dir ve yazma Sultân ‘Abdül‘aziz Hân zamanında, sahhaf Hacı ‘Alî Rızâ Qaraşîşârî’nin matbaasında basılmıştır. Baskı tarihi 1282 senesi *cümāz-el-ülâ* (Kasım) olarak verilmiştir.

Nüsha hakkında bilgi veren kimi araştırmacılar Brockelmann’ın 1937: 592’de söz etmiş olduğu çevirinin aslında Bağdadlı Vehbî nüshası olduğunu, Brockelmann’ın 1082 yerine yanlışlıkla 1282 yazdığını düşünmüşlerdir (Cemiloğlu 1994: XVII, Tümer 1978: dipnot 8). Ancak Tümer daha sonra Brockelmann’ın verdiği “türk. Üb. v. M. b. Çerkiz, Stambul 1282” (1937: 592) bilgisini, el-Çerkezî’nin *‘Arā’isi’l-mecālis’i Kışaşı’l-Enbiyā* adıyla 1282’de (1865) Türkçeye çevirdiği biçiminde yanlış yorumlamıştır (1991). Cemiloğlu ve Tümer’in, Brockelmann’ı yorumlayarak verdikleri çeviri tarihi aslında baskı tarihidir. Çeviri tarihi, Manisa ve Bağdadlı nüshalarında belirtildiği üzere 1671’dir.

Bu makalenin konusu yukarıda belirtilmiş olan nüshaların tanıtımıyla sınırlandırılmış ve nüshalar dil açısından başka bir yayında karşılaştırılacak olsalar da, son söz olarak, özellikle Bursa ve TDK nüshalarının diline birkaç cümle ile değinmek gerektiğini düşünüyoruz. İncelemiş bulduğumuz nüshalar içinde, özellikle Türk Dil Kurumu ve Bursa nüshaları içerdikleri eskicil ses ve biçim özellikleri yanında son derece zengin bir Türkçe söz varlığına sahiptirler. Öykülemeye dayalı metinler oldukları için dilin çok farklı kullanımlarını, çok farklı metin türlerini bir arada görmek mümkündür. Yer yer çeviri izleri taşısalar da ait oldukları dönemin en önemli eserleri arasında yer aldıklarına şüphe yoktur.

⁶ Bu basma nüshayı, araştırmalarımız sonucunda Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi’nde bularak yararlandığımız için Marmara Üniversitesi nüshası (=Marmara) olarak adlandırdık. Ancak varlığını bilmediğimiz başka kopyalarının da olması mümkündür.

⁷ “türk. Üb. v. M. b. Çerkiz, Stambul 1282”.

Bursa nüshasını doktora tezi olarak hazırlamış olan Meriç Ökten, çalışmasının giriş bölümünde, Türk Dil Kurumu ve Bursa yazmalarına ait ilk üç sayfayı karşılaştırmalı olarak yayımlamıştır. Bu iki yazmanın özellikle başlangıç bölümlerinde neredeyse tam bir paralellik bulunduğu için, Ökten TDK nüshasını esas almış ve Bursa nüshasında sadece söz varlığı düzeyinde görülen farklılıkları parantez içinde belirtmiştir. Ökten'in bu karşılaştırma sonucunda ulaştığı sonuç şudur: “İki nüsha arasındaki bu küçük karşılaştırmada da görülen *gerçeklik/kirtülik*, *hışm/buşu*, *ilerüki/aşnuğı*, *inan-/kirtün-*, *öñdünki/aşnuğı*, *resûl/yalavaç* gibi kelime farklılıkları, ayrıca iki nüshanın bütünü üzerinde yaptığımız araştırmada Bursa nüshasının Ankara⁸ nüshasına göre daha eski dil özelliklerini taşıması, üzerinde çalıştığımız Bursa nüshasının istinsahının Ankara nüshasından daha önceki bir tarihte yapılmış olabileceğini akla getirmektedir” (s. XLIX).

Ökten'in bu üç sayfalık karşılaştırmadan çıkarmış olduğu altı çift sözcük bu iki yazmadan hangisinin daha eski olduğu sorusuna yanıt vermekten uzaktır. Bursa'da yer alan altı Türkçe sözcüğün ikisi TDK'da Arapça *hışm* ve *resûl* sözcükleriyle karşılanmışsa da metnin bütününde bunun tersi örnekler de kolayca bulunabilir. Ancak yazmaların eskiliği söz konusu olduğunda, bundan daha önemli olduğunu düşündüğümüz nokta, TDK nüshasında bulunan pek çok eskicil sözcüğün Bursa nüshasında hiç yer almayışındır ve bu sözcükler nüshaların dil açısından karşılaştırıldığı başka bir yayında ayrıntılı olarak ele alınacaklardır.

Kaynakça:

- Ateş, Ahmet (1958), “Anadolu Kütüphanelerinden Bazı Mühim Türkçe El Yazmaları”, *İÜ, TDED*, c. VIII: 90-108.
- Bayraktar, Nesrin (2008), *Ebû'l-Faẓl Mūsā bin Hācī Hüseyn el-İznîkî Kaşasü'l-Enbiyâ Tercümesi*, Metin-Dizin, Ankara: Ebabil Yayınları.
- Boeschoten, H. E., M. Vandamme, S. Tezcan (1995), *Al-Rabghüzî, The Stories of the Prophets, Qışaş al-Anbiyâ' An Eastern Turkish Version I*, Leiden: E. J. Brill.
- Brockelmann, C. (1937), *Geschichte der arabischen Litteratur*, Erster Supplementband, Leiden E. J. Brill.
- Brockelmann, C. (1943), *Geschichte der arabischen Litteratur*, Erster Band, Leiden E. J. Brill.
- Brockelmann, C. (1988), “Sa‘lebî”, *İslâm Ansiklopedisi X*: 125, İstanbul.
- Buluç, Sâdettin (1964), “Bir Eserin İki Yazma Nüshası”, *Türkiyat Mecmuası XIV*: 151-197.
- Bursalı Mehmed Tâhir (1333), *Osmanlı Müellifleri I, II, III*, İstanbul.
- Cemiloğlu, İsmet (1994), *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK 602, Ankara.
- Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: At the Clarendon Press.
- Dankoff, Robert (2004), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, katkılarla İngilizceden çeviren Semih Tezcan, İstanbul: TDA 37.
- Demir, N. (2005), “-CI/-ICI Ekleriyle Türemiş Kelimelere Katkılar”, *Studia Turcologica Cracoviensia* 10: 75-85, Turks and Non-Turks. Studies on the History of Linguistic and Cultural Contacts, Krakau-Polonya.
- Derleme Sözlüğü* (1963-1982), 12 c., Ankara: TDK.

⁸ Bizim TDK nüshası olarak adlandırdığımız nüsha.

- Dilçin, Cem (1991), *Süheyl ü Nev-bâhar, İnceleme-Metin-Sözlük*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Duru, Orhan (1978), *Kısa-ı Enbiya*, Ada Yayınları, İstanbul.
- El=The Encyclopaedia of Islâm: “Kıssa”, New Edition, Volume V, 1986: 185-207, Leiden E. J. Brill.
- Emre, Ahmet Cevat (1942), *Ondördüncü Asır Betikleri*, Ankara: TDK.
- Ertaylan, İ. Hikmet (1960), *Behcetü'l-Hadâyık*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul.
- Flemming, B. (1986), “Kıssa. 3(a) In Older Turkish literature”, *The Encyclopaedia of Islâm*, New Edition, Volume V: 192-194, Leiden E. J. Brill.
- Hacıeminoğlu, Necmeddin (1961), “Sa’lebi’nin Kıyasu’l-Enbiyâsı’nın Tercümesi Üzerinde Gramer Denemesi”, İstanbul Üniversitesi, *TDED*, c. XI, 47-66.
- Hacıeminoğlu, Necmeddin (1963), “Sa’lebi’nin Kıyasu’l-Enbiyâsı’nın Tercümesi Üzerinde Gramer Denemesi”, İstanbul Üniversitesi, *TDED*, c. XII, 185-204.
- Hacıeminoğlu, Necmeddin (1965), “Sa’lebi’nin Kıyasu’l-Enbiyâsı’nın Tercümesi Üzerinde Gramer Denemesi”, İstanbul Üniversitesi, *TDED*, c. XIII, 99-122.
- İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları*, 1943.
- İz, Fahir (1964), *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, İstanbul.
- Karahan, Leylâ (1994), *Kıssa-i Yûsuf, Yûsuf u Züleyhâ*, Ankara: TDK.
- Kıssa-ı Enbiyâ’ el-Müsemma’ Arâ’isi’l-Mecâlis* (2004), Beyrut-Lübnan: Dar el Fikr.
- Nagel, T. (1986), “Kıssa al-Anbiyâ”, *The Encyclopaedia of Islâm*, New Edition, Volume V: 180-181, Leiden E. J. Brill.
- Ökten, Meriç (2000) *Sa’lebi’nin Kıyasu’l-Enbiyâ’sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi. Metin-Sözlük*. İstanbul. [Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Özer, Şerife (2008), *Die nominale Wortbildung im Altosmanischen*, Turcologica 73, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Stachowski, S. (1996), *Historisches Wörterbuch der Bildungen auf -CI/-ICI im Osmanisch-Türkischen*. Krakow.
- Tarama Sözlüğü*, I-VIII, 2. baskı 1996, Ankara: TDK.
- Tekin, Ş. (1974), “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘Olga-bolga’ Sorunu”, *TDA Y-Belleten* 1973-74: 59-157.
- Tezcan, Semih (1994), *Süheyl ü Nev-bahâr Üzerine Notlar*, TDA Dizisi 6, Ankara: Simurg.
- Tümer, Günay (1978), “Bir Türkçe Kasas-ı Enbiyâ”, *AÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi XXII*: 397-404.
- Tümer, Günay (1980), “Kastamonu İl Halk Kütüphanesi’ndeki Türkçe Kasas-ı Enbiyâ”, *I. Millî Türkoloji Kongresi 1978*: 43-49.
- Tümer, Günay (1991), “Arâisü’l-Mecâlis”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi III*, 265-266.
- Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, (1999), no. 724, Ankara.
- Yeni Tarama sözlüğü* (1983), Düzenleyen: Cem Dilçin, Ankara: TDK.

Emine Yılmaz, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

Beytepe/Ankara

0 312 297 81 05

eminey@hacettepe.edu.tr

Nurettin Demir, Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

Bağlıca/Ankara

0 312 234 10 10/ 2043

ndemir@baskent.edu.tr